

Севярынец Г. К. (Смалявічы, Беларусь)

**Шыфры Уладзіміра Дубоўкі: аповесць «Жоўтая акацыя»
як летапіс разгрому «Узвышша»**

Традыцыйна лічыцца, што Уладзімір Дубоўка не пакінуў чытачам успамінаў пра дваццаць восем год сваіх трагічных выпрабаванняў у высылцы і лагеры. Ва ўспамінах пра пахаванне паэта, якія перахоўваюцца ў БДАМЛМ, Элеанора Бабарэка сведчыць, што выступоўцы адзін за адным выказвалі вялікі жаль: «напісаў шмат, але не паспеў напісаць галоўнага – пра сябе» [1, арк. 7]. Шкадаваў пра маўчанне паэта і Янка Брыль: «Колькі трагічна значнага, патрэбнага сучаснікам і гісторыі, праўдзе жыцця, пайшло ўжо і можа пайсці ў нябыт! Не папрок гэта – крыўда і жаль» [3, с. 9].

Наогул у мемуарнай і крытычнай літаратуры, прысвечанай Уладзіміру Дубоўку, існуе даволі ўстойлівы стэрэатып: маўляў, дваццаць восем год выгнання зламалі колішняга лідара літаратурнага працэсу, прымусілі яго пісаць вершы і прозу «на патрэбу дня», перарабляць колішнія свае творы, дадаваць ім палітычна бездакорную форму. Сур'ёзныя даследчыкі літаратуры звяртаюцца ў асноўным да першага

кругабегу творчасці Уладзіміра Дубоўкі, вершаў і паэм дваццатых гадоў, не зважаючы на прозу шасцідзясятых, тым больш што рэабілітаваны паэт «пераключыўся» на «бяспечныя» пераклады, казкі і апавесці для падлеткаў.

Аднак вывучэнне архіўных дакументаў, рукапісаў, лістоў Уладзіміра Дубоўкі, аналіз сяброўскіх успамінаў пра яго, даследаванне механізмаў і заканамернасцей яго творчасці сведчыць на супрацьлеглае: Дубоўка імкнуўся данесці да чытача сваю ўласную праўду пра час і эпоху. Паколькі ў яго, чалавека, які адзіны ў драматычнай гісторыі рэпрэсаванай беларускай літаратуры меў ажно чатыры (!) прысуды па чатырох справах, у якога за плячамі былі дзве высылкі, дзесяць год лагера і адвечнае паселішча ў Сібіры, быў дастаткова пераканаўчы досвед у тым, што бывае паэтам за смелае слова, ён пісаў сваю праўду не адкрыта, не наўпрост, а, па здагадцы Рыгора Барадуліна, «своеасаблівай эзопавай мовай» [2, с. 20]. У Расійскім архіве літаратуры і мастацтва (РДАЛМ) захоўваецца машынапіс артыкула Уладзіміра Дубоўкі: адказы на анкету часопіса «Вопросы литературы». Старонкі артыкула надзейна заклееныя белай паперай: рэдактар часопіса старанна хаваў непажаданыя выразы, словы, сказы. Калі прачытаць схаваныя радкі на спецыяльным абсталяванні архіўных чытальных заляў, пабачым: заклеіваліся менавіта лагерныя ўспаміны, уражанні, высновы. Дубоўка не мог адкрыта пісаць пра свой драматычны досвед не таму, што баяўся ці быў зламаны, а таму, што ён выдатна ведаў немэтазгоднасць такога пісання.

Але ж ён і не маўчаў: ягоная паслярэабілітацыйная творчасць, і асабліва – проза – своеасаблівы шыфр для «сваіх», для тых, хто зразумее, здолее прачытаць мастацкі твор між радкоў.

Дарэчы, і знакамітая барада Дубоўкі, пра якую ён з задавальненнем расказваў байкі і анекдоты (некалькі такіх баек занатаваны Васілём Віткам у нідзе не друкаваным артыкуле «Кароткая гісторыя доўгай барады»), – таксама своеасаблівы шыфр. У мемуарнай літаратуры пра бараду Дубоўкі згадваецца шчодрэ і заўсёды святочна: маўляў, казачная прыгожая барада, нібыта ў Дзёда Мароза. А ва ўспамінах Яўхіма Кіпеля, які быў арыштаваны адначасова з узвышайцамі і які адседзеў разам з імі тыя цяжкія восем месяцаў першага знявольнення 1930-га года, гаворыцца, што палітычныя зняволеныя «прыраклі насіць бароды ўвесь час, каб прыпамінаць, праз што нам давалося прайсці» [5, с. 134]. (Дарэчы, у прыватнай гутарцы пра той жа метафарычны сэнс даўгой барады як агульнай рысы палітычных зняволеных распавядаў вязень Мардоўскіх лагераў Сяргей Хіжанкоў.) Калі

мы маем на ўвазе не толькі «святочную», «казачную», але і метафарычную, драматычную канатацыю даўгой барады, нам становяцца зразумелымі радкі з перадсмяротнага верша Дубоўкі (публікацыя Б. Сачанкі), у якім ён праклінае катаў і даношчыкаў: «Калі ж адвееш ты, як дым, / Мой запавет наконт вяроўкі, – / Сьвет зьдзейсьніць сам, сьвет мае чым... / Клянуся барадой Дубоўкі» [8, с. 13]. Здаецца, у такіх абставінах не клянучца «барадой Дзэда Мароза».

Уладзімір Дубоўка, выбітны паэт, чалавек выключнай адукацыі і выключнага жыццёвага досведу, маральна нескароны і не зламаны (ні ў адной справе Дубоўкі няма ні даношаў на таварышаў, ні прызнаньня сваёй віны) не мог не пакінуць чытачам сваёй уласнай праўды. Кніга ўспамінаў «Пялёсткі», пераклады з Ду Фу і Шэкспіра, аўтабіяграфічныя нарысы ўтрымліваюць намёкі, метафары, складаныя мастацкія вобразы, праз якія пільны чытач бачыць сапраўдныя думкі і разважанні аўтара. Але самым нечаканым і адначасова самым шчырым з «зашыфраваных» твораў Дубоўкі з'яўляецца падлеткавая аповесць «Жоўтая акацыя».

Маю ўвагу да гэтай аповесці прыцягнуў адзін з архіўных дакументаў з дваццаць сёмага фонду. У трэцім вопісе перахоўваюцца нататнікі Уладзіміра Дубоўкі: дзённыя ўражанні, запісы, планы. Адзін з нататнікаў прадстаўляе сабой колькі лістоў, вырваных з іншага бланкета. Алоўкам на першым з іх напісана: «Да Жоўтай акацыі». Аповесць гэтая прысвечана гісторыі юных натуралістаў, якія спрабуюць перарабіць на свой лад прышкольны агарод: шукаюць дзівосныя расліны, прышчэпваюць сібірскі кедр, вырошчваюць вадзяны арэх. Накіды да «Акацыі» ёсць і ў іншых нататніках – выпіскі з батанічных слоўнікаў, з навуковай літаратуры, з папулярных артыкулаў. Таму, здавалася б, нічога асаблівага і ў гэтых старонках не можа быць. Але, адгарнуўшы, раптам бачым: амаль нечытэльным дубоўкавым почыркам, такім, якім пішуць «для сябе», дадзены падзагалоўкі: «У чэбаксарскім астрозе», «тайга», «агарод у зоне», «у лагеры». Гэта – тыя самыя лагерныя ўспаміны, якіх не хапае сучасным дубоўказнаўцам (на жаль, пакуль яшчэ не расчытаныя – аловак крышыцца, почырк слаба зразумелы, таму над тэкстамі павінны працаваць палеографы). Што гэта: будучыя мемуары, схаваныя ад ворагаў пад загалоўкам дзіцячай аповесці? Ці сапраўды накіды да «Акацыі»?

«Жоўтая акацыя», аповесць для падлеткаў, была першай прازیснай кнігай паэта Дубоўкі. Па сведчаннях, працаваў ён над ёй па 18 гадзін у суткі (ці не надта для звычайнай падлеткавай аповесці?). У БДАМЛМ захоўваецца перапіска аўтара з рэдактарам выдання

Уладзімірам Шахаўцом: у адным з апошніх лістоў Дубоўка просіць паставіць пад тэкстам фінальную дату заканчэння працы над рукапісам: 26 траўня 1966 года. Маўляў, няхай гэтая дата сведчыць, што навуковыя звесткі, маладзейшыя за яе, у кнігу не ўвайшлі, «гэта абароніць нас ад будучых нападак». Здаецца, зразумелы клопат аўтара, які піша не проста мастацкую, але й навукова-папулярную аповесць. Аднак звернем яшчэ раз увагу на дату. Дасведчаным у гісторыі беларускай літаратуры яна скажа шмат: 26 траўня 1966 года спаўнялася 40 год з даты заснавання беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша», арганізаванага Адамам Бабарэкам, Уладзімірам Дубоўкам, Язэпам Пушчай і іншымі таленавітымі літаратарамі. Менавіта за ўзвышэнскую дзейнасць яны ўсе – тыя, хто адмовіўся прызнаваць сваю віну і сведчыць супраць іншых, – атрымалі свае першыя выракі. Дата гэтая не была для Дубоўкі выпадковай, ён ніколі на яе не забываўся: яе святкавалі высланыя вязні ў лістах адзін да аднаго, пра яе ён шмат пісаў у лістах да архівістаў і энцыклапедыстаў, выпраўляючы іх памылкі ў артыкулах шасцідзясятых (гл., напрыклад, перапіску Дубоўкі з Янкам Саламевічам [7]).

Першыя ж старонкі гэтай кнігі, прачытаныя пільным вокам літаратуразнаўца-шыфравальшчыка, пераконваюць: так, гэта не проста аповесць пра юных натуралістаў.

Вучні Бацяноўскай школы (бацян – так называюць бусла на Віленшчыне, радзіме Дубоўкі) пішуць сачыненне пра тое, якім яны хацелі б бачыць прышкольны агарод. Вучань Адам Скрыпка (ці выпадкова галоўны герой носіць тое ж імя, што і найлепшы сябар Дубоўкі, узвышэнскі крытык і пісьменнік Адам Бабарэка?) атрымлівае ад настаўніцы «адзінку»: не за памылкі, а за «непажаданы змест». У сваім сачыненні Адам піша пра тое, што сённяшні школьны агарод – гэта толькі копія звычайнага сялянскага агарода, а павінны ў ім расці незвычайныя расліны, весціся незвычайныя эксперыменты і здзяйсняцца самыя смелыя навуковыя летуценні (кампазіцыйна, структурна і канцэптuallyна гэтае сачыненне паўтарае легендарныя «Тэзісы» «Узвышша», надрукаваныя ў першым нумары адпаведнага часопіса). Размаўляе Адам з настаўніцай ціха, ветліва, скланіўшы галаву – менавіта так ва ўспамінах сучаснікаў (гл., напрыклад, [9]) размаўляў Адам Бабарэка. Настаўніца выганяе Скрыпку з класа – і разам з ім сыходзяць усе вучні (алюзія на сыход з «Маладняка»?)

Чытаем далей. У сачыненні Адам прапаноўвае «ўзяць замест буракоў ці морквы ў школьны агарод хаця б *дуброўку*» (невыпадковае, здаецца, сугучча з прозвішчам аўтара). Калі на педсавеце пачынаецца расследаванне, аказваецца, што Адам Скрыпка «бузацёрыць» не

толькі на біялагічныя тэмы, але і «ў пытаннях мовазнаўства» (адсылка да ўзвышаўскіх артыкулаў Дубоўкі, прывечаных моўным пытанням, гэтаксама – да легендарных забароненых графем для літар «дз» і «дж», распрацаваных Дубоўкам). Дый наогул: сельскагаспадарчыя планы васьмікласніка Адама Скрыпкі і ягоных сяброў – планы самога Дубоўкі, які, як вядома, вельмі цікавіўся біялагічнымі эксперыментамі, заўсёды (і нават ля лагернага барака!) меў свой невялічкі гародчык, а, прыкладам, у Яранску, месцы першай высылкі, нават арганізаваў для мясцовага райспажыўсаюза цяпліцы, у якіх вырошчваў кавуны.

Лексічны аналіз тэксту дазваляе высветліць, што ў якасці мастацкіх дэталей, прыкметамі пейзажу часцяком выкарыстоўваюцца невыпадковыя, сімвалічныя для Дубоўкі словы: «строма» (назва першага зборніка паэта), «трысць» (назва наступнай кніжкі, гэтаксама – адна з самых вядомых дубоўкавых метафар, «у думках я на Беларусь маюся, як моліцца над возерам трысць»), канешне ж, шыршына, і абавязкова – «узвышша», нават там, дзе стылістычна можна было б выкарыстаць больш распаўсюджанае «пагорак».

Дый сама жоўтая акацыя, якая дала назву гэтай аповесці, расліна зусім незвычайная. Калі мы ўважліва прачытаем навуковую інфармацыю пра *Caragana arboréscens* (а Дубоўка яе, без сумневаў, чытаў, пра што сведчаць запісы ў ягоных нататніках), то адзначым: кліматычная зона распаўсюду гэтай моцнай, прыгожай, вельмі жыццяздольнай расліны – Сібір (месца двух высылак Уладзіміра Дубоўкі) і Грузія (менавіта ў Грузіі паэт правёў два гады між трэцім і чацвёртым тэрмінамі зняволення), а выкарыстоўваецца яна ў якасці жывых агароджаў у садах і парках буйных гарадоў (Масква і Мінск, месцы жыцця і творчасці).

Выпрабаванні і вандроўкі бацяноўскіх школьнікаў выглядаюць на метафарычны расповед пра мары і летуценні паэтаў-узвышэнцаў, разважанне над лёсам літаратуры, калі б ёй далі магчымасць развівацца ва ўзвышэнскім кірунку.

У межах даклада няма магчымасці прывесці поўную расшыфраваную незвычайнага пісьменніцкага «кода», пры дапамозе якога напісана «Жоўтая акацыя», гэта павінна стаць зместам вялікай навуковай працы, але ж і зараз, маючы ў руках ключ да шыфраў Уладзіміра Дубоўкі, кожны нарэшце можа прачытаць ягоную выключную прозу так, як яна і была напісана.

Літаратура

1. Бабарэка, Э. Дзённіковыя запісы пра смерць і пахаванне Ул. Дубоўкі : рукапіс / Э. Бабарэка // БДАМЛМ. – Ф. 407. Воп.1. Спр. 298.

2. *Барадулін, Р.* Аратай, які пасвіць аблокі / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 350 с.
3. *Брыль, Я.* Накіды трох партрэтаў / Я. Брыль // ЛіМ. – 1988. – 1 студз. – С. 8–11.
4. *Вітка, В.* Кароткая гісторыя доўгай барады : аўтарызаваны машынапіс / В. Вітка // БДАМЛМ. – Ф. 27. Воп. 3. Спр. 29.
5. *Дубоўка, У.* Жоўтая акацыя : аповесць для сярэд. узросту / У. Дубоўка. – Мінск : Беларусь, 1967. – 287 с.
6. *Дубоўка, У.* Перапіска з Ул. Шахаўцом / У. Дубоўка // БДАМЛМ. – Ф. 27. Воп. 1. Спр. 57.
7. *Саламевіч, Я.* «Я казаў вам шчырую праўду пра той час» : перапіска з Уладзімірам Дубоўкам / Я. Саламевіч // Тэрмапілы. – 2007. – № 11. – С. 192–240.
8. *Сачанка, Б.* Учарашняе і сённяшняе / Б. Сачанка // ЛіМ. – 1994. – 28 снеж. – С. 13–14.
9. *Скрыган, Я.* Некалькі хвілін чужога жыцця : апавяданні, успаміны, роздум / Я. Скрыган. – 2-е выд., дап. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 358 с.